

De eed van vergetelheid

Verzoening in het klassieke Athene

Het klassieke Griekenland bestond uit samenwerkende en elkaar bestrijdende stadstaten. Binnen de stadstaten kon er ook hevige strijd zijn. In het ergste geval liep die uit op een burgeroorlog, zoals in Athene in 403 v.Chr. Dat het niet kwam tot een geweldsspiraal van wraak, was te danken aan een eed. De Atheners zwoeren het verleden te vergeten.

ONNO VAN NIJF † Vechtende hoplieten op een Korinthische schaal uit ca 600 v.Chr. Gewapende strijd kwam regelmatig voor in Griekenland en werd niet als negatief ervaren. Door oorlog konden hoog gewaardeerde eigenschappen zoals dapperheid getoond worden.

Volgens de Griekse wijsgeer en veelschrijver Plutarchus (1ste-2de eeuw n.Chr.) heeft in zijn tijd op de Atheense Akropolis een altaar gestaan voor de godin Lethe (Vergetelheid). Het monument is er niet meer, maar het is heel goed denkbaar dat het er gestaan heeft. In de Oudheid gold het als een politieke deugd om je het verleden niet te herinneren. Dit gold vooral wanneer de maatschappij zich na een periode van crisis moest samepakken, zoals na een burgeroorlog. Een sprekend voorbeeld hiervan vinden we in Athene in 403 v.Chr., vlak na de lange en bloedige Peloponnesische Oorlog tussen Athene en Sparta (431-404). Volgens tijdgenoot en historicus Thucydides 'had geen oorlog (...) de mensheid dieper geschokt'. De impact was inderdaad enorm, zeker in Athene waar na een lange belegering een pro-Spartaans regime was geïnstalleerd dat bekendstond als de Dertig. Gesteund door zo'n drieduizend conservatieve burgers, voerden de nieuwe machthebbers een schrikbewind onder aanhangers van een democratisch bestel. Volgens sommige schattingen werden in één jaar zo'n 2700 mensen ter dood gebracht, onder wie ruim duizend burgers. Dat zijn ongeveer evenveel doden als de Franse Terreur in twee jaar tijd maakte. Erg lang wist het dictatoriale bewind niet stand te houden. Na een korte burgeroorlog (Grieks: *stasis*) nam de 'partij van de Piraeus', bestaande uit aanhangers van een volks-

heerschappij, de macht over. Tegen de gewoonte in besloten de democraten zich niet te wreken op hun verslagen tegenstanders, maar de weg van verzoening te kiezen. Zij zwoeren een eed dat zij het onrecht zouden vergeten (Grieks: *mn sikakein*). Dat zij dit serieus namen, bewijst de historicus Xenophon die enkele decennia de machtsovername schreef: 'Ook nu nog leven zij [de Atheners] gemeenschappelijk in hun polis, en houdt het volk zich aan zijn eed.'

♣ Het vergeten van het verleden gold in Griekenland als een deugd en in de mythologie zelfs als een zegening. Zo liet de Griekse godin Lethe gestorven zielen onderdempelen in haar rivier van vergetelheid. Daarna mochten ze de Elysische velden betreden. Schilderij van John Spencer Stanhope (1888), Manchester City Art Galleries.

Familie

In Griekse steden in de klassieke periode braken regelmatig tweespalt en burgeroorlog uit. Had een partij gewonnen, dan ontdeed zij zich, al dan niet tegen gemaakte afspraken in, op wrede wijze van haar tegenstander. Ballingschap was nog het minst erge dat de aanhangers van de verloren partij konden verwachten; executies en moordpartijen waren aan de orde van de dag. Democraten deden hierin niet onder voor hun tegenstanders. Deze houding valt deels te verklaren uit de Griekse opvatting van politiek. Niet het bereiken van een bestuurlijk compromis tussen verschillende partijen stond voorop, maar van eenheid in een verdeelde polis. De Griekse polis moet niet gezien worden als een tijdelijke, rationele belangengemeenschap van individuen. Het was veeleer een gemeenschap van mensen met een gemeenschappelijke afstamming. Ze waren in feite veroordeeld tot eendracht, zoals in een familie. Brak er

Het verwoestende karakter van burgeroorlogen

In de beginfase van de Peloponnesische Oorlog, in 427 v.Chr., brak er op Corcyra (nu Corfu) een burgeroorlog uit. De gruwelen die er plaatsvonden werden door de Atheense historicus Thucydides beschreven in een beroemde passage: 'Zo brak *stasis* uit in de steden (...). De gewone betekenis van woorden voor menselijk handelen veranderde met hun opvattingen. Zinloze vermetelheid gold voor dapperheid en goed kameraadschap; voorzichtige aarzeling heette verbloemde lafheid; bezonnenheid een dekmantel voor onmannelijkheid; verstandig overleg bij alles gold voor traagheid tot alles; fanatieke felheid was het kenmerk van een ware man; zelf een ander belagen gold voor verstandige zelfverdediging (...). Onderlinge trouw berustte niet op een goddelijke wet, maar op gemeenschappelijk gepleegd onrecht.'

Thucydides, *De Peloponnesische Oorlog* (3.82), vertaling gebaseerd op M.A. Schwartz.

Thucydides

◀ De Peloponnesische oorlog bleef lang in de herinnering. Deze grafzuil verbeeldt twee jonge Atheners, Chairedemos en Lykeas, saamhorig in de strijd. Na beëindiging van de oorlog in 404 v.Chr. werd de eensgezindheid in Athene sterk op de proef gesteld.

kandidaat tijdens de periode van de dictatuur wel aan de goede kant had gestaan. Atheense strafpleiters maakten bovendien graag gebruik van de mogelijkheid hun tegenstanders te diskwalificeren door hen te beschuldigen van een pro-oligarchische houding. Het lijdt bijvoorbeeld geen twijfel dat het proces tegen Socrates in 399 v.Chr. mede het gevolg was van al te nauwe banden tussen de filosoof en leden van de Dertig, zoals Critias.

Traumatische ervaring

Een mooie illustratie van het voortdurende ongemak met het dictatoriale verleden is de cenotaaf (grafmonument) die in 394 v.Chr. werd opgericht voor de gesnevelde cavalerist Dexileus. De ruitserij werd gerekruteerd uit de hoogste regionen van de Atheense burgerij, waar oligarchische sympathieën veel voorkwamen. De grafsteen vermeldt nadrukkelijk Dexileus' geboortjaar: (omgerekend) 414 v.Chr. Dit kwam zelden voor. Historici nemen aan dat de opstellers wilden laten zien dat Dexileus niets met de dictatuur van doen had kunnen hebben. De amnestie was een belangrijke reden voor het Atheense succes in het vermijden van *stasis* in deze tijd. Toch wijst alles erop dat de verzoening een traumatische ervaring moet zijn geweest. Het doel was om niet terug te kijken, maar écht vergeten was niet zo gemakkelijk. In zijn beschrijving van gebeurtenissen van 403 v.Chr. vermeldt de historicus Xenophon de naam Pythodorus, de archont (hoogste bestuurder) naar wie het jaar officieel werd vernoemd. Xenophon merkt daarbij echter op: 'Omdat hij tijdens een oligarchie werd gekozen, noemen de Atheners hem niet en heet het jaar voor hen archontloos.' Amnestie was blijkbaar geen zaak van vergeven en vergeten. Voor alle betrokkenen moet het gevoeld hebben alsof iemand met geweld uit het familiealbum was verwijderd.

Onno van Nijf is hoogleraar Oude Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen en redacteur van Geschiedenis Magazine.

een burgeroorlog uit, dan werd dit gezien als een fundamentele aantasting van de gedeelde normen en waarden (zie kader).

De Atheense beslissing het verleden te willen vergeten was daarom opmerkelijk. Nog opmerkelijker was het relatieve succes ervan. Wat hield het besluit precies in? Hierover is onder historici verschil van mening. Duidelijk is wel dat het niet de bedoeling was alles helemaal te vergeten. Zo werden de leden van de Dertig en hun handlangers niet vervolgd tenzij ze eigenhandig iemand ter dood hadden

wordt een voormalige aanhanger van de Dertig tijdens de processie bij de Panathenaën, het grote feest voor de godin Pallas Athena, belaagd door een voormalig slachtoffer: 'Loop jij maar naar de hel, moordenaar die je bent, voor jou is er geen plaats in de processie voor Athena.' De democraten verdedigden de amnestie echter met harde hand. Toen een slachtoffer van de dictatuur een aanklacht wilde indienen tegen een ex-oligarch, werd hij gearresteerd en zonder vorm van proces ter dood gebracht. Zo

De democraten verdedigden de amnestie met harde hand

gebracht. Verder moesten de geconfisqueerde bezittingen, of een deel ervan, worden teruggegeven aan de eigenaren. Dat de Dertig (beperkte) amnestie genoten, kwam natuurlijk deels door Sparta, de overwinnaar van de oorlog met Athene. Wanneer Athene tot krachtige repercussies tegen de oligarchen zou besluiten, dan grepen de Spartaanse legers waarschijnlijk in. Voor Atheense burgers ging de amnestie soms tegen hun rechtsgevoel in. Zo

werd er een voorbeeld gesteld en lieten de democraten zien dat ze zich aan hun eed wilden houden. Dit neemt niet weg dat de episode diepe wonden had geslagen in de Atheense samenleving. Actieve vervolgingen waren niet toegestaan, maar wie al te nauwe banden met de oligarchen had onderhouden, gold als potentieel staatsgevaarlijk. Zo werd bij de *dokimasia*, het antecedentenonderzoek waaraan iedere magistraat werd onderworpen, nog lange tijd onderzocht of de